

Alisher INAMOV,
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: fox_ali.91@mail.ru

Psixologiya fanlari doktori (DSc) B.Jo'rayev taqrizi ostida

ICHKI ISHLAR XODIMLARINING KASBIY ADAPTATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy adaptatsiyasini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tushunchasi, shuningdek, muvaffaqiyatli faoliyat jarayoniga ta'sir qiluvchi o'ziga xos xususiyatlar va omillar ko'rib chiqiladi. Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy adaptatsiyasi jarayoni bilan bog'liq masalalar yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar organlari xodimi, individual-psixologik xususiyatlar, adaptatsiya, ijtimoiy-psixologik adaptatsiya, kasbiy adaptatsiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СОТРУДНИКОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие социально-психологических особенностей совершенствования профессиональной адаптации сотрудников органов внутренних дел, а также специфика и факторы, влияющие на процесс успешной деятельности. Раскрываются вопросы, связанные с процессом профессиональной адаптации сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: Сотрудник органов внутренних дел, индивидуально-психологические особенности, адаптация, социально-психологическая адаптация, профессиональная адаптация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPROVING THE PROFESSIONAL ADAPTATION OF INTERNAL AFFAIRS OFFICERS

Annotation

This article discusses the concept of socio-psychological features of improving the professional adaptation of employees of internal affairs agencies, as well as the specifics and factors influencing the process of successful activity. The issues related to the process of professional adaptation of employees of internal affairs bodies are disclosed.

Key words: An employee of the internal affairs bodies, individual psychological characteristics, adaptation, socio-psychological adaptation, professional adaptation.

Kirish. Maqolaning dolzarb yo'nalishi adaptatsiyaning turli bosqichlarida O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirligi tizimi xodimlarining kasbiy adaptatsiya xususiyatlarini o'rganishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti tomonidan qator islohotlar amalga oshirilib kelmoqda va ichki ishlar organlari xodimlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish asosiy dolzarb maqsadlardan biri bo'lib qolmoqda. Ichki ishlar organlarning asosiy vazifasi huquq-tartibot va qonuniylikni himoya qilish, jinoyatchilikka qarshi kurashish, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish bo'lgan davlat organlari hisoblanadi. Ichki ishlar organlarni o'ziga xos xususiyatlari tashqi (ijtimoiy-psixologik) va ichki (individual-psixologik) omillarga bog'liq.

Tashqi ijtimoiy-psixologik omillar qatoriga quyidagi jihatlar kiradi:

jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik rivojlanishi;

qonunchilik va jamoat xavfsizligi tizimining rivojlanish darajasi;

huquqbuzarliklarning oldini olish xususiyatlari;

huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatining jihatlari;

aholining huquqiy ongi, munosabati va jinoiy ifloslanish darajasi xususiyatlari.

Individual-psixologik xususiyatlarga quyidagilar kiradi: muayyan kasbiy qobiliyatlarga, shu jumladan tashkiliy, intellektual, kommunikativ fazilatlariga ega bo'lish;

kasbiy yo'nalish, shu jumladan qiymat yo'nalishlari;

qiziqishlar va ideallar;

huquqiy ongning mavjudligi;

individual kasbiy tushuncha;

ixtiyoriy fazilatlar (masalan, javobgarlik, faollik, mehnatsevarlik;

tashabbuskorlik, intizom va boshqalar);

Kommunikativ fazilatlar (masalan, o'zaro munosabatlarga tayyorlik, xushmuomalalik, tinglash qobiliyati, nizolarning yo'qligi va boshqalar);

Axloqiy va psixologik fazilatlar, shu jumladan printsiplar, halollik va insonparvarlik.

“Adaptatsiya” tushunchasining mazmuni psixologiyada tabiiy ilmiy biologik yo'nalishga qaraganda kengroq, chunki shaxslar turli xil faoliyat turlari tufayli ijtimoiy muhitga moslashishi kerak. Agar biz moslashuv tushunchasini keng ma'noda olsak, u ichki tizim va tashqi sharoitlar o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi, moslashish esa jarayon, natija va dinamik shakllanish, shuningdek, o'zgaruvchan atrof - muhit sharoitlariga moslashish qobiliyatida aks etadigan o'z-o'zini tartibga soluvchi tizimning xususiyatidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Keng ma'noda duyoda “adaptatsiya” (lotin) so'zidan olingan “moslashish” manosi anglatadi va 1865-yil nemis fiziologi Hermann Aubert nomi bilan bog'liq bo'lgan, u “sezgirlik chegarasini oshirish yoki pasaytirish orqali ko'rish organlarining tashqi stimullarga moslashish hodisalarini tavsiflash uchun foydalangan”. Psixologiyada kasbiy adaptatsiya deganda “shaxsning yangi ishlab chiqarish sohasiga kirish jarayoni, yangi ijtimoiy rolni o'zlashtirish, ishlab chiqarish (bu holda ichki ishlar organlari) faoliyatining turli normalari” tushuniladi.[1].

Ichki ishlar organlari xodimlariga xizmat ko'rsatishga imkon beradigan ijtimoiy-psixologik omillar ma'lum bir dunyoqarashning mavjudligini o'z ichiga oladi (dunyoqarash va munosabatlar), qabul qilingan ijtimoiy pozitsiya (hayot,

fuqarolik, kasbiy). Eng muhim omillar, shuningdek, yutuq motivatsiyasi (o'z-o'zini anglash, kasbda o'zini o'zi tasdiqlash, o'zini o'zi ta'minlash), ijtimoiy faollik, hayotiylik, psixologik barqarorlik, dunyo va odamlar bilan o'ziga xoslik, tegishli millat va madaniyatlariga bag'rikenglik bilan ifodalanadi.

Ichki ishlar organlari faoliyatining ijtimoiy-psixologik omillarining salbiy ta'siri ichki ishlar organlari xodimining shaxsiyatining adaptatsion imkoniyatlariga yuqori talablarni qo'yadi. Faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi bunday omillarga quyidagilar kiradi: tartibsiz ish kuni, maxsus sharoitlarda rasmiy vazifalarni bajarish, jamiyat tomonidan tanqid qilish; turli xil hujjatlar bilan munosabatlarning rasmiylashtirilishi; mas'uliyat, buyruqlar va vazifalar vaqti bilan notug'ri taqsimlanishi [2].

Ushbu omillar ichki ishlar organlari xodimlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, kasbiy professional adaptatsiya jarayonini sezilarli darajada qiyinlashtiradi va sekinlashtiradi va natijada quyidagi ruhiy kasalliklar namoyon bo'ladi: nevrozlar, depressiya, organizmning psixosomatik reaksiyasi va boshqalar. Ichki ishlar organlari xodimi tomonidan hal qilinadigan vazifalar doirasi keng va xilma-xildir va agar ichki ishlar organlari xodimi faoliyatning o'ziga xos xususiyatlariga mos kelmasa, keyinchalik bu tananing psixofiziologik tuzilmalarining noto'g'ri ishlashiga va buzilishiga olib keladi. Adaptatsiya jarayonini ko'plab tadqiqotlar davomida ushbu hodisaning mohiyati, tuzilishi va turlarini, shuningdek uni belgilovchi omillarni tushinishda juda ko'p bo'shliqlar mavjud. Adaptatsiya tushunchasining o'zi polisemantik va fanlararo bo'lib, moslashish muammosiga mahalliy psixologlarga ham, chet el psixologlariga ham katta e'tibor qaratiladi.

XIX asrning assotsiativ psixologiyasida G. Spenser psixika (organizm) va tashqi muhit, adaptatsiya mexanizmi va qonunlari o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi qoidalarni ishlab chiqadi. Ushbu sotsiologining fikriga ko'ra, atrof-muhit nafaqat organizm ichidagi jarayonlarni qo'zg'atadigan mexanik turtki, balki hayotiy faoliyatni o'zgartirishga qodir kuchdir [3].

Xorijiy tadqiqotlarni tahlil qilish natijasida tegishli tushunchalarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi: 1) "moslashuvchanlik" (A.V.Petrovskiy, A.V.Siomichev, A.A. Nalchajyan, S.A. Pakulina); 2) "moslashuvchan qobiliyatlar" (V.N. Drujinin, V.D. Shadrikov, S.A. Pakulina); 3) "shaxsiy moslashish potentsiali" (A.G. Maklakov, V.G. Vitun, V.F. Lugovaya va boshqalar); 4) "moslashuv" (I. K. Kryajeva, S. T. Posoxova) [4,5].

Yuqorida ko'rsatilgan tushunchalar adaptatsiya jarayonini tavsiflaydi, shu bilan birga uning namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Masalan, ilmiy adabiyotlarda "moslashuvchanlik" moslashish qobiliyati sifatida qaraladi – o'zgaruvchan sharoitlarda shaxsning muvaffaqiyatli ishlashiga. Ushbu qobiliyat insonning o'ziga xos fazilatlarini (adaptiv qobiliyatlar yoki shaxsiy moslashish potentsiali) asosida atrof-muhit sharoitlariga mos keladigan xatti-harakatlar va faoliyat usullarini ishlab chiqishga imkon beradi.

M.S. Yanitskiy "shaxsning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi - bu shaxsning hayoti va faoliyatining ijtimoiy muhitida yuzaga keladigan psixologik aloqalar va munosabatlarni tizimiga kirish jarayoni deb tushuncha bergan. Shaxsning ushbu psixologik aloqalari va munosabatlari asosan uning ob'ektiv ijtimoiy va faol aloqalari va munosabatlari bilan bog'liqdir. Va shuning uchun shaxsning ijtimoiy-psixologik moslashuvi kasbiy va ijtimoiy moslashuvning bir jihati sifatida harakat qilishi mumkin" [6].

Shunday qilib, ichki ishlar organlari xodimlarining "ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi" atamasini aniqroq tushunish uchun ushbu sohadagi olimlarning ko'plab ilmiy tadqiqotlarni o'rganib va tahlil qilib chiqilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, ichki ishlar organlari xodimlarining ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi jarayoni - bu normalar, qadriyatlar, huquqiy madaniyat, huquqiy ong va huquqni muhofaza qilish faoliyatiga qo'shilish natijasida yuzaga keladigan xodimning kasbiy muhit bilan o'zaro munosabati.

Psixologik tadqiqotlarda ichki ishlar organlari xodimlarining adaptatsiyasi moslashuvchan ko'rsatkichlarning o'zgarishi bilan birga o'z bosqichlari va bosqichlariga ega bo'lgan dinamik rivojlanayotgan jarayon sifatida qaraladi.

Ichki ishlar organlarining adaptatsiyalashgan xodimi jamoa a'zolari tomonidan qabul qilingan bo'lib xizmat jamoaviy munosabatlari va ishlarini qurishda ishtirok etadigan teng huquqli ishtirokchi sifatida jamoaga kiritilgan. Moslashuvi qiyin bo'lgan xodim jamoadagi xizmat faoliyatiga dizbalans va jamoada shaxslararo munosabatlarda nomutanosiblikni keltirib chiqaradi.

Shuning uchun ichki ishlar organlari xodimining ijtimoiy-psixologik adaptatsiya jarayoni bu jarayonning ikki tomonlama ekanligining yorqin namunasidir. Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy va ijtimoiy moslashuvi - bu huquqni muhofaza qilishning yangi sohasiga va tegishli ijtimoiy muhitga faol va ongli ravishda kiritilishi bilan tavsiflanadigan hayot davri.

Ichki ishlar organlari xodimlarining ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasini diagnostika qilish va korreksiyalash, psixologik yordam berish usullarining asosiligi va qo'llanilishi muhim muammo bo'lib qo'lmoqda, ushbu jarayonga nafaqat professional mutaxassis-psixologik tanlov guruhlarni, balki jamoaviy professor-o'qituvchilar tarkibi, shuningdek ichki ishlar organlari xodimlarning o'zlari xam yondashishga xarakteratik qilish kerak.

Ichki ishlar organlari xodimning kasbiy adaptatsiya sohasiga quyidagilar kiradi: mehnat kun tartibi, mehnat sharoitlari, ichki ishlar organlari tizimidagi faoliyatning xususiyatiga moslashish va ko'nikish, shuningdek, ushbu mutaxassislikni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zarur kasbiy muhim shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda kasbiy bilim, ko'nikma va ko'nikmalar darajasini ma'lum darajada o'zlashtirish.

Ushbu xususiyatlarning kamida bittasi mavjud bo'lmasa adaptatsiyaning buzilishiga olib keladi va muvaffaqiyatli moslashish natijalarga olib kelmaydi, buning natijasida xizmat faoliyatining past samaradorligi va sifati, xizmat intizomi buzilishi, psixologik dezadaptatsiya va og'ir inqirozli psixologik holatlarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Xulosa. Kasbiy adaptatsiyada ichki ishlar organlari xodimlarining faoliyatidagi roli quyidagilardan iborat: bu kasbiy, jangovar va rasmiy tayyorgarlik asoslarini tezda o'zlashtirish uchun rasmiy faoliyat, yangi mehnat sharoitlari, kundalik hayot va mehnat jamoasi bilan tanishish jarayoni. Uning asosiy vazifasi ichki ishlar organlari xodimi tomonidan mutaxassislik va xizmat vazifalarini o'zlashtirishdir.

Tavsiya. Ichki ishlar organlari xodimlarni kasbiy adaptatsiya jarayonini takomillashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

- xizmat faoliyatning motivlari va maqsadlarini anglash;
- kasbiy muhim fazilatlarini rivojlantirish;
- xodimlarning vakolatlarini, huquqlarini va javobgarlik chegaralarini aniq belgilaydigan har bir lavozim uchun to'g'ri taqsimlash;
- ichki ishlar organlari xodimlarining sharoitlarini yaxshilash: uy-joy, moddiy-ta'minot tizimini tartibga solish, yaxshi natijalarga erishgan xodimni rag'batlantirish).

ADABIYOTLAR

1. Aubert H. Physiologie der Netzhaut / [Esther von Krosigk (Hrsg.)]. Saarbrücken: Vdm Verlag Dr. Müller, 2007. 412 p. (Edition Classic).
2. Цветков В. Л., Хрусталева Т. А., Танов А. М. Стиль общения руководителя в контексте предупреждения служебных конфликтов и оптимизации управленческой деятельности // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2017. № 4 (71). С. 60-66.
3. Ждан А.Н. История психологии: учебник. М.: Изд-во МГУ, 1990. 367 с.
4. Колпакова Л.М. Психологическая адаптивность как необходимое качество жизнедеятельности // Царскосельские чтения. 2015. №XIX. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-adaptivnost-kak-neobhodimoe-kachestvo-zhiznedeyatelnosti> (дата обращения: 22.01.2021).
5. Минаева Н. С., Лентач Я. В. Адаптивность как свойство личности //Психологический вестник Уральского государственного университета. 2001. Вып. 2. Екатеринбург. С.10-16.
6. Яницкий М. С. Адаптационный процесс: психологические механизмы и закономерности динамики: учеб. пособие. Кемерово: Кемеровский гос. ун-т, 1999. 84 с.